

Багатоманітність ідентичностей: вибір України.

Розглядаються особливості формування національної, політичної та культурної ідентичності, пропонується аналіз впливу ідентичностей на формування світоглядних та політичних орієнтацій особи за індивідуального та масового (соціального) білінгвізму.

Ключові слова: мова, білінгвізм, ідентичність

Здобуття Україною незалежності викликає до необхідності вирішення завдання суспільного самовизначення – у політичному, економічному та культурному аспектах. Головно йдеться про геополітичну та внутріполітичну стратегію розвитку, мовно-культурну політику та формування ідентифікаційного поля в межах держави, що стояло б на заваді розколу суспільства, формувало б єдині маркери української ідентичності. Шляхи розробки такої стратегії ускладнюються низкою чинників, серед яких чи не головне місце займає бікультурність та соціальний (масовий) білінгвізм українського суспільства. Отже, метою наукової розвідки є аналіз ідентифікаційних моделей, що існують в Україні, та вплив на їх здійснення масової двомовності.

Українська державність, як і пострадянська державність інших республік СРСР, є результатом активізації посткомуністичної етнічної ідентичності та являє собою політичну лінію на повну правову і економічну суверенізацію, створення власної «національної» держави в процесі розгортання етноконфлікту, що має наступні складові:

- 1) відродження рідної мови й елементів етнічної (структури) культури;
- 2) зміцнення почуття етнічної спільності, нарощування етнічної ідентичності;

3) етнічне самоствердження через посилення етноцентризму та формування етнонаціоналістичних політичних організацій;

4) «мовна суверенізація» і витіснення інших мов, у тому числі за допомогою законодавчих механізмів;

5) активне відторгнення всього чужого, створення «образу ворога» в особі метрополії і «п'ятої колони» з представників іншого етносу, перетворення етноцентризму в шовінізм і перехід етнонаціоналізму в стадію радикалізму;

6) формування конкретних цілей боротьби – від нетериторіальної культурної автономії до повної державної незалежності;

7) «війна законів» з центральною владою, економічна суверенізація;

8) здійснення фактичної суверенізації контрольованої території, звернення до міжнародних інститутів у пошуках визнання і підтримки свого права на самовизначення;

9) проголошення повної незалежності, націоналізація державного майна; юридична суверенізація;

10) створення етнократичної моделі політичної системи [1,с.70].

Зрозуміло, що за таких умов у кожній новоствореній державі існуватимуть конкурентні ідентичності. Досліджуючи культурну ідентичність в Україні, В. Хмелько виділяє представників україномовної української культури, російськомовної російської та близько третини населення – носії специфічного результату інтерференції двох культур – російськомовні українці. Відрізняються вони не тільки мовою, а знаходяться якраз посередині між російськомовними росіянами та україномовними українцями. На думку дослідника, за політичними і патріотичними орієнтаціями російськомовні українці разом з українцями, а за культурними – мова, навчання дітей і таке інше – ближче до росіян [2,с.42].

Згадану класифікацію доповнює етнокультурна модель «мовних спільнот» Е. Вілсона, за якою науковець визначає українську, російську та «іншу» Україну з акцентом на подвійній ідентичності та єдиному російсько-українському культурному просторі [3,с.351–357].

Визначальна увага мові, білінгвізму та бікультурності відводиться не дарма, позаяк саме мова виступає більш сильним ідентифікатором в державі, ніж етнос, де близько третини українців є російськомовними. Разом з росіянами вони становлять більше половини населення України, і ця частина соціуму, природно, не відчуває особливої потреби в підтримці української етнічності, генетична пам'ять російськомовних українців Сходу і Півдня зберігає відчуття «подвійної ідентичності», належності до «двох культур» [4,с.206].

Тому Л. Нагорна розглядає український соціум як біполярний. Точніше говорити про два патерни, перший із яких віддає перевагу національній ідентичності, а другий – регіонально-територіальній. Втім, ці патерни є лише двома флангами надто пістрявого ідентифікаційного поля. Найбільш масова та найменш структурована група перебуває посередині і є в своїй основі політично індіферентною, будучи головним джерелом амбівалентності українського суспільства. Її активізація припадає на часи передвиборних кампаній і різних «форсмажорних» обставин, здебільшого пов'язаних із економічними інтересами. Вона є основою як стабільності, так і стагнації [4,с.172–176].

За оцінкою М. Рябчука, лише третина населення країни має чітку національну самосвідомість і однозначно ідентифікує себе з українською політичною нацією. Дві третини – це не росіяни й не українці, це представники регіонально-територіальної ідентичності («местні», «тутешні»), які поки що перебувають на донаціональному (і доісторичному – якщо йдеться про новітню історію) рівні розвитку.

Аналіз культурної та національної ідентичності дозволяють досліднику говорити про мешканців України як тринаціональну спільноту:

1) українці як члени української політичної нації, що перейшла вже чи переходить «добу націоналізму», не конче мусять бути етнічними українцями й навіть можуть не бути україномовними, але до української мови й культури ставляться шанобливо й визнають свою українську ідентичність;

2) росіяни як члени російської політичної нації не конче мусять бути етнічними росіянами й навіть можуть не бути російськомовними, не завжди, зрештою, ставляться до української мови й культури зневажливо, головне – ідентифікують себе з Росією, з російською нацією (чи її імперським субститутом – «радянським народом»);

3) «малороси» («хохли») – як етнічний субстрат, що не став модерною нацією – ні російською, ні українською, законсервовані на феодальному, домодерному й донаціональному етапі розвитку [5,с.201–203].

Беручи до уваги мовно-культурну, національну та регіонально-територіальну ідентичності, в Україні змагаються меншою мірою п'ять дискурсів:

- 1) традиційний (діаспорно-львівський) український;
- 2) традиційний (інтелігентський) російський;
- 3) реліктово-радянський російськомовний;
- 4) реліктово-радянський (неонародницький) україномовний;
- 5) багатомовний дискурс глобалістичного культурного субстрату [4,с.215].

Тому не дивно, що в державі паралельно існує декілька проектів культурної ідентичності. Перший проект, зазначає О. Гнатюк, визнає доконечну потребу в модернізації і орієнтується на західноєвропейську культуру, походить з початку ХХ століття. Другий проект, що пропагує постмодерну концепцію розмитої ідентичності, близький до першого через західну орієнтацію, але є менш впливовим. Третій проект, який підтримує спроби відновити модернізаційний проект 1920-х років і здобув найбільшу популярність на зламі 1980-х і 1990-х, по проголошенні незалежності мало-помалу поступається місцем двом іншим, досить тісно між собою пов'язаним попри світоглядні та ідеологічні відмінності – пострадянському та нативістичному, що поширились у другій половині 1990-х рр.

Цей проект наповнено патріотичним радянським змістом. Натомість традиціоналістський проект спочатку не мав великого впливу; його творці апелювали до раніших, домодерних часів, шукаючи там зразки для

конструювання ідентичності, конкурентної щодо ідентичності радянської. В незалежній державі той проект ідейно наближається до інтегрального націоналізму. Наступний проект, так само як той, котрий пропагували структури влади, спирається на пострадянську ідентичність, а його патріотичне наповнення є елементом російської ідентичності. Останній з перелічених проект також базується на радянській ідентичності; від двох інших проектів його відрізняє передусім мова, суржик, від радянської ідентичності – закорінення в неослов'янофільській ідеології. У деяких регіонах, а надто східних, ця ідентичність є не менш популярною, ніж російська [6,с.90–91]. Розвиток України після проголошення незалежності дає підстави припустити, що набув переваги синкретичний проект україно-російсько-радянської культурної ідентичності (крім Заходу та Півночі України – з однієї сторони та Криму – з іншої) з акцентом на територіальній складовій, через перевагу російськомовної частини суспільства, що поєднує радянську та україно-російську ідентичності.

Незалежне існування трансформує українські ідентичності значно швидше, ніж будь-коли в минулому. Е. Вілсон пропонує декілька можливих сценаріїв розвитку ідентифікаційного поля України. Перший можливий сценарій полягає в повільній українізації, яка поступово перетворить локальні або невизначені ідентичності, усе ще поширені між двома полюсами (Галичиною та Кримом) і, якщо вдасться уникнути дестабілізації з боку яскраво виражених націоналізмів, притаманних цим полюсам, врешті-решт, приведе до регіоналізації російськомовної меншини в рамках Донбасу та Криму.

У разі, якщо російськомовно-радянська культура збереже свої критичні масштаби, то невдача українізації перетворить Галичину на своєрідний Квебек, тобто україномовний регіон в державі, де домінує російськомовна культура.

Ще одна можлива перспектива полягає в тому, що ця ймовірна майбутня українськість згуртуватиметься на основі ембріонального наддніпрянського українського націоналізму. При цьому вона, вочевидь, виявиться еkleктичною, успадкує значно більше від української радянської традиції.

Другий сценарій ґрунтується на існуванні у Східній та Південній Україні надто советизованого населення, яке й у ближчому майбутньому не відмовиться від свого панславістського дискурсу. Уже сама чисельність такого населення дозволяє йому діяти як протипага рухові на Захід. Крим і досі інтегрований в Україну лише політично, а не культурно [3,с.504–507]. Аналізуючи політичні події після 2004 р., найімовірнішим видається останній сценарій розвитку української ідентичності саме через вплив тієї частини українського суспільства, що не має чітких ідентифікаційних засад, є політично індиферентною, бікультурною та двомовною.

Незбіг етнічної належності з мовною самоідентифікацією становить для України серйозну політичну проблему, і саме тут – джерело багатьох патових ситуацій (як, до речі, і політичних спекуляцій).

Етнокультурна, у тому числі мовна, біполярність є постійним джерелом напруження в українському суспільстві. Але, якщо дійти до суті, дві майже рівновеликі частини соціуму розмежовані не за ознаками мови; вигляду «мовного розколу» набирають полярні соціокультурні і зовнішньополітичні орієнтації.

Напруженість в ідентифікаційному полі створюється конкуренцією трьох основних ідеологій – комуністичної, ліберальної, націоналістичної, але особливу гостроту ситуації надає протистояння українського та російського націоналізмів. Власне, конкурують не так самі ідеології, як створювані ними «фобії» – русофобія й українофобія [4,с.172,181].

З огляду на зазначені проблеми ідентичності в Україні, науковцями пропонується декілька стратегій дальшого розвитку освітньої політики, як однієї з найважливіших у царині формування ідентичності:

- 1) монокультурна, асиміляційна «державницька»;
- 2) етнонаціональна («коренізація»);
- 3) мовно-освітній лібералізм;
- 4) тотальний мультикультуралізм;
- 5) «локалізована полікультурність».

У кожної з цих стратегій – свої принади і свої відчутні вади. Критерії результативності й ефективності входять у явну суперечність із вимогами демократичності й справедливості. Те, що може «на ура» пройти в одних регіонах, неодмінно викличе активний спротив в інших. Тому стратегія «локалізованої полікультурності», тобто застосування різних моделей реформування в різних регіонах, уявляється Л. Нагорній найбільш зваженою. Втім, вироблення оптимальної моделі можливе лише на основі широкого фахового обговорення всього спектру проблем полікультурності [4,с.206–207]. Варто зазначити, що остання стратегія не є реальною для України саме через наявність масового білінгвізму, який є вододілом українського суспільства у мовно-культурній сфері, на відміну від полікультурності, що виявляється в територіальному аспекті.

Важко уявити, що більш ніж половина населення (в тому числі чимало українців, які розмовляють по-російському), відмовляється від своєї мови та від своєї «совєтської» чи «україно-російської» ідентичності [3,с.293]. Отже, масовий білінгвізм і надалі залишатиметься суттєвим чинником розмивання української ідентичності, формуватиме протилежні культурні, освітні, геополітичні та внутрішньополітичні орієнтири розвитку держави.

Тенденція до ігнорування факту двомовності українського етносу, так само, як і не завжди толерантна полеміка навколо неї, набрала форми своєрідної ідеологічної ідентифікації, розмежування за принципом «наші – не наші», слушно зауважує Л. Нагорна [4,с.166]. Однак, її тези про розпочату у кращих традиціях більшовизму «мовну атаку», друге видання «українізації» викликають подив, з огляду на державну політику підтримки російської мови та культури в Україні та визнання Росією значних успіхів нашої держави у цій царині [7].

Підводячи підсумки, варто зазначити, що спостереження за змінами ідентичності дає змогу краще збагнути не так те, «звідки ми походимо» і «куди прямуємо», як те, «ким ми стаємо» [6,с.52]. Отже, Україна обравши шлях формування політичної нації як поліетнічної полікультурної спільноти,

об'єднаної єдиним громадянством [4,с.154], опинилась перед необхідністю формування багатоманітної ідентичності людей, бо тільки вона, на думку У. Альтерматта, може об'єднати разом політичну та культурну лояльності [8,с.20].

Масовий білінгвізм, у цьому контексті, впливає і впливатиме на формування ідентичності в Україні. Беручи до уваги ідею Б. Андерсона про розвиток нації як уявленої спільноти, до якої можна «запросити» і для якої мова є одним з важливих чинників формування [9,с.167,182], доречно поставити запитання: якою спільнотою буде українське суспільство, якщо політики пропонують російськомовним українцям змінювати свою етнічну ідентичність і записуватись росіянами на переписі населення 2012 р. [10]?

Аналізуючи геополітичні перспективи України, М. Стріха пропонує поняття «європейської ідентичності» та застерігає: якщо сьогодні пострадянська ідентичність творить державу, то наше майбутнє лежить в євразійському просторі. Тобто ми ніколи не проб'ємося до цивілізаційного «ядра» провідних держав Заходу, до якого дуже важко потрапити. Натомість ми назавжди залишимося «на маргінесі», в найкращому випадку – в «захисній смузі» цього «ядра», де наша місія полягатиме у захисті благополучної Європи від небажаних транзитних потоків емігрантів, зброї і наркотиків.

Якщо держава обере свідому стратегію орієнтації на європейську ідентичність, то у нас ще лишається шанс «зачепитися» за Європу з перспективою опинитися колись (хоч і дуже не скоро) в цьому «цивілізаційному» ядрі [11,с.47].

Список використаних джерел

1. Кривицька О. Етнічний ренесанс: модернізація етнічності або сепаратизм? / О. Кривицька // Культурный обмен и формирование толерантности в многоэтничном гражданском обществе. Материалы семинара 17 июня 2003 г., г.Севастополь / Гл. ред. Т.А. Сенюшкина, С.М. Панин. – Симферополь, 2003. – С.65–70.

2. Хмелько В. Суспільство міксантів / Валерій Хмелько. // Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей. – К.: ВБФ «Поступ», 2004. – С.42–45.
3. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Ендрю Вілсон [пер. з англійської]. – К.: «К.І.С.», 2004. – 552 с.
4. Нагорна Л. Національна ідентичність в Україні / Л. Нагорна. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 272 с.
5. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К.: «Критика», 2000. – 303 с.
6. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Оля Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – 528 с.
7. Україну похвалили за русский язык (15.06.11) [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://sensor.net.ua/ru/news/view/172079/ukrainu_pohvalili_za_russkiyi_yazyk
8. Альтерматт У. Етнонаціоналізм в Європе / Урс Альтерматт. – М.: Російськ. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 367 с.
9. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Бенедикт Андерсон. – Друге, перероблене видання. – К.: «Критика», 2001. – 265 с.
10. Перепись населения Украины в 2012 году: русскоязычных агитируют записаться россиянами [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://rus.newsru.ua/ukraine/24jan2011/perepis.html>
11. Стріха М. Перспектива української ідентичності в сучасному світі / М. Стріха. // Україна шукає свою ідентичність: Збірник статей. – К.: ВБФ «Поступ», 2004. – С.46–51.

Панасюк Л.В. Многообразие идентичностей: выбор Украины.

Рассматриваются особенности формирования национальной, политической и культурной идентичности, предлагается анализ влияния идентичностей на формирование мировоззренческих и политических ориентаций личности в условиях индивидуального и массового (социального) двуязычия.

Ключевые слова: язык, билингвизм, идентичность

Panasiuk Leonid A variety of identities: the choice of Ukraine.

The author of the article analyses the phenomenon identity and bilingualism, the functioning of the two and more languages in country and society. The author pay attention to societal and political point to form identity and bilingualism (of bilingual society).

Key words: language, bilingualism, identity